

TIMBRO

Omyndigförklarad!

EN RAPPORT OM KOMMUNALA BYRÅKRATER, GODE MÄN OCH RÄTTEN TILL SJÄLVBESTÄMMANDE

Lisa Magnusson

TIMBRO • Juni 2013

Om författaren

LISA MAGNUSSON är frilansjournalist och samhällsdebattör.

© Författaren och Timbro 2013

ISBN: 978-91-7566-955-7

www.timbro.se

info@timbro.se

Innehåll

Förord · 4

Inledning · 6

Fallet Mariana · 7

Rapportens disposition · 11

Gode män och förvaltare · 12

Ställföreträdarskapet – ett utsatt uppdrag · 14

Professionella överförmyndare och framtidsfullmakter · 17

Vilket underlag krävs i domstol? · 21

DEMENSTESTER · 21

DOMSTOLENS LÄKARINTYG · 23

LÄKARINTYGENS INVERKAN I RÄTTEN · 26

Röster ur arkiven · 31

ULFS FÖRÄLDRAR · 31

FALLET OLLE · 31

FALLET ELISABETH · 32

FALLET MARTIN · 33

Sammanfattning · 35

Förslag på åtgärder för ett mer rättssäkert system · 36

Underlag och källor · 38

Litteraturförteckning · 39

Förord

”DIN VILJA SITTE I EN BJÖRKTOPP”, fick jag höra som treåring när vuxna ville hindra mig från att göra det jag ville. Jag blev väldigt arg för jag ville bestämma själv vad jag skulle göra och insåg nog inte vilka risker det innebar. Sannolikt var det bra att en vuxen då tog beslut för att skydda mig från skador.

Självbestämmandet ligger djupt i själen, under hela livet vill man välja väg själv. Men tyvärr kommer en dag då förmågan att välja själv, att bestämma själv, brister. För äldre är det som regel demens i olika former eller depression som lägger hinder i vägen. Det är då man behöver en ställföreträdare, någon som man litar på och som vet hur man skulle ha velat ha haft det om inte sjukdomen slagit till.

I dag kan man ställföreträdas av en god man eller en förvaltare. En god man måste alltid tillfråga den enskilde innan hon eller han tar några beslut. En förvaltare tar däremot över hela beslutsansvaret och behöver inte lyssna på den man är förvaltare för även om det är att rekommendera. Det här regleras i föräldrabalken som tillkom 1924 och som genomgått förändringar vid flera tillfällen, senast 1995. Men lagstiftningen visade sig inte fungera tillfredsställande och 2002 fann dåvarande regeringen att frågor om förmyndare och ställföreträdare för vuxna måste utredas. Man tillsatte en utredning som två år senare, 2004, kom med förslag – *Frågor om förmyndare och ställföreträdare för vuxna* (SOU 2004:112). Den remissbehandlades men vi väntar fortfarande på förändringar av lagen.

Statens medicinsk-etiska råd (Smer) överlämnade 2008 en skrivelse till regeringen, Avgöranden i livets slutskede, där ställföreträdarskapet togs upp. Smer skrev följande: ”När det gäller vården i livets slutskede har frågan om ställföreträdarskap särskilt stor betydelse. Rådet vill erinra regeringen om att fyra år nu har gått sedan det framlades förslag om tydligare regler rörande ställföreträdare för vuxna med bristande beslutsförmåga inom hälso- och sjukvården samt om införande av ett s.k. livsslutsdirektiv (SOU 2004:112). Något initiativ sägs inte vara att vänta inom de närmaste åren. Detta är inte tillfredsställande.” Och Smer fortsatte med: ”Det är angeläget att den oklarhet som råder om de rättsliga betingelserna för beslut i olika livssituationer snarast skingras. Det behöver således utredas i vilken mån man kan öka patienters inflytande över beslut i livets slutskede.”

Smer fick så småningom stöd för sin uppfattning av bland andra Socialstyrelsen, Vetenskapsrådet och Svenska Läkaresällskapets delegation för medicinsk etik. Det ledde till att regeringen 2012 tillsatte en särskild utredare som ska lämna förslag till en enkel och ändamålsenlig reglering avseende personer som på grund av att de är beslutsoförmögna helt eller delvis saknar möjlighet att fullt ut vara delaktiga eller på annat sätt utöva sitt självbestämmande i situationer då detta förutsätts inom hälso- och sjukvård, tandvård eller forskning. Utredningen ska

vara klar 1 april 2014. Socialtjänsten inbegreps inte, kanske beroende på att man 2012 arbetade med en proposition om skydd och tvång för dementa personer. Den propositionen drogs emellertid tillbaka vintern 2013 eftersom den under arbetets gång blivit otidsenlig.

Av föreliggande skrift framgår att en ny lagstiftning om företräderskap är absolut nödvändig. Här presenteras problem med demens-tester, domstolens läkarintyg och läkarintygens inverkan i rätten. Här tydliggörs rättsosäkerheten och hur den beslutsoförmögna som borde vara huvudperson kommer bort i processen.

Skriften kommer lägligt och kan bli viktig för den pågående utredningen om ställföreträderskap. Bristerna i det svenska regelverket när det gäller ställföreträdare inom hälso- och sjukvården hindrar dessutom Sverige för att ratificera europarådskonventioner inom det medicinsk-etiska området. Det här är inte värdigt ett välfärdsland som Sverige men framför allt är det till skada för de människor det gäller, de som på grund av ålder och sjukdom har bristande beslutsförmåga och som behöver en inkännande ställföreträdare som man kan lita på och ett fungerande rättssystem.

Barbro Westerholm
Riksdagsledamot (FP)

Inledning

SVERIGE HAR SEDAN ETT HALVSEKEL tillbaka en tradition av ett starkt statligt och kommunalt skydds nät. Här har vi alla tak över huvudet och kläder på kroppen, ingen svälter ihjäl. Att gå i skolan är alldeles gratis, och när vi är sjuka och skröpliga får vi vård även om vi inte har några pengar.

Den som är väldigt stark måste också vara väldigt snäll, det påpekade redan vår nationalklenod Astrid Lindgren. Men det samhälleliga skydds nätet består av människor, och i detta att vara människa ingår att göra fel – uttrycket ”den mänskliga faktorn” är till och med synonymt med ”felbarhet”. Samhället är felbart, vi kan inte lita på att det alltid kommer att vara snällt och behandla oss väl.

Det finns många tillfällen då samhället och den enskilda medborgaren kan förutsättas ha skilda intressen. Det finns även tillfällen då samhällets representanter kan förutsättas hamna i konflikt med den enskilda medborgaren. Maktmissbruk och korruption hotar nämligen inte bara den svaga staten, utan i synnerhet även den starka. En stark stat måste därför kompletteras med en tydlig lagstiftning som skyddar medborgaren mot själva staten som sådan och mot den person som i egenskap av sin position har möjlighet att begagna sig av statens makt. Tyvärr verkar vi i Sverige inte riktigt vara medvetna om hur viktigt det är att försäkra sig mot myndighetsmässigt maktmissbruk.

Ett exempel på det är Mariana.

Fallet Mariana

”Vad har jag gjort för fel?” Så beskrev Mariana sina tankar när hon stod inför Sundsvalls tingsrätt. Inte undra på det, eftersom samhället var i full färd med att montera ned de allra mest grundläggande av hennes mänskliga rättigheter, ja, hela hennes frihet. Tingsrätten satte henne under förvaltarskap, vilket är detsamma som att hon blev omyndigförklarad. Det är en extremt integritetskränkande åtgärd. I sin allra mest omfattande form innebär förvaltarskapet i princip att den enda skärva handlingsutrymme man har kvar är rösträtten.

Jag träffar Mariana i trädgården hos hennes son Jan en vacker sensommar, vi dricker kaffe och äter kokoskakor. Mariana är tyst och plirig, det är mestadels Jan som pratar. Han är vänlig, och ganska intensiv. Det är uppenbart att han är engagerad i sin mamma, kanske mer än de flesta barn är i sina åldrande föräldrar.

Jan märkte för några år sedan att Mariana blev disträ, och senare alltmer glömsk och arg. Hon gömde undan pengar och när hon inte kunde hitta dem trodde hon att hennes man hade stulit dem, varpå det blev bråk. I början av 2010 såg Jan till att hon fick träffa en läkare, och läkaren skrev ett utlåtande om att Mariana behövde flytta till ett äldreboende. Jan och Mariana övervägde flera olika alternativ, men till slut valde de Allégårdens servicehus. Jan ville inte att hans mamma, som ändå var relativt klar i huvudet, skulle hamna på något ställe där alla var gravt dementa och satt okontaktbara framför tv:n större delen av dygnet. Men omsorgen på Allégårdens servicehus visade sig inte vara tillräcklig. Konflikt uppstod mellan Jan och de anställda, han tyckte inte att de hjälpte hans mamma så mycket som hon behövde. Mariana var vaken alldeles för sent om nätterna, menade Jan, och hennes dåliga nattsömn påverkade hennes mentala hälsa och minne till det sämre. Han satte därför upp webbkameror i hennes lilla lägenhet, så att han själv skulle kunna ringa personalen för att be dem hjälpa Mariana att lägga sig när hon var uppe om nätterna och inte kunde komma till ro. Webbkamerorna var inte populära. Personalen kände sig ifrågasatt, och tyckte att det var integritetskränkande för Mariana att vara övervakad.

Jag pratar med Lillemor Lång som är Kommunals fackliga ombud på Allégårdens servicehus.

Vad var det egentligen som hände?

”Personalen reagerade väldigt våldsamt eftersom kamerorna sattes upp utan att vi blev informerade om det. Det blev ett stressmoment, vi kände det som att han ville övervaka oss. Det är ju vanligt här att man har en webbkamera vid datorn så att man kan prata med barnbarnen. Men så många kameror, det var vi inte vana vid i hemtjänsten.”

Upplövde de anställda det som att det i själva verket var deras arbete han ville övervaka?

”Han ville ju bara hålla koll på sin mamma, men de upplevde det inte så utan kände det som att de var påpassade.”

Så det handlade inte om att han hade synpunkter på personalens arbete?

”Nej, han var nöjd, och hon bor ju fortfarande kvar på Allégården. Det var bara det att han ville ha koll på sin mamma.”

Hur ställde hon sig själv till kamerorna, tyckte hon att det var okej att de satt där?

”Hon hade ingen åsikt utan tog väl sonens parti. Det var mer att personalen undrade om man fick göra som han gjorde, och det får man ju. Kamerorna togs bort och det gick till rättegång, och när han överklagade så fick han rätt att ha dem där. Så nu finns de där igen, han satte tillbaka dem.”

När du säger att frågan om kamerorna gick till rättegång, menar du då när Mariana sattes under förvaltarens skap?

”Ja, det var när hon sattes under förvaltarens skap. Då kunde förvaltaren gå in och ta ned kamerorna. Men sedan fick sonen rätt, och då satte han upp dem igen.”

En liknande konflikt uppstod i början av 2013 på ett äldreboende i Skellefteå, personalen där lämnade in en anmälan till Arbetsmiljöverket. På så sätt försökte man få myndigheten att klargöra hur olika rättigheter och krav ska viktas mot varandra i ett rum som både är en bostad och en arbetsplats. Allégården agerade alltså annorlunda. Personalen vände sig först till Socialnämnden och sedan till Överförmyndarkontoret i Sundsvall, och där började man utreda om man skulle kunna få bort kamerorna genom att sätta Mariana under förvaltarens skap. Då skulle det ju inte spela någon roll om hon gav sitt samtycke till kamerorna, en förvaltare skulle ha rätt att ta ned dem ändå.

Birgitta Morin, utredare på Överförmyndarkontoret, mejlade till Eva von Scheele som är förbundsjurist och specialist på förmyndarfrågor på Sveriges Kommuner och Landsting.

”Vad kan en förvaltare göra?? har han rätt att ta bort kamerorna från lägenheten?” frågade Birgitta Morin frankt i mejlet.

”Jag tycker att ni ska försöka få ett förvaltarens skap till stånd”, rådde Eva von Scheele. ”Denne kan genom att ’bevaka rätten’ t.ex. ta bort kamerorna, enligt min mening.” Hon föreslog också att personalen skulle gå till polisen och ordna besöksförbud mot Jan.

Den 23 februari 2011 fick tingsrätten i Sundsvall in en ansökan om interimistiskt förvaltarens skap för Mariana, det vill säga att hon skulle vara omyndigförklarad tills man närmare hade hunnit utreda ärendet. I det

inkomna underlaget redogjordes för hur Jan betar sig illa mot Mariana och att han har satt upp webbkameror i hennes lilla lägenhet. Det står även att han har polisanmälts efter att ha uppträtt ”mycket hotfullt och aggressivt” mot två anställda, men någon sådan anmälan existerar inte, visar det sig när jag kontaktar polisen i Sundsvall för att undersöka saken närmare. I underlaget står det vidare att Jan inte hämtar ut Marianas mediciner som han ska, och att hon därför har stått utan medicin ett flertal gånger. Det preciseras dock inte närmare vilka mediciner saken gäller och hur många tillfällen det har rört sig om.

Bifogat var även Marianas personbevis, ett intyg där en person formellt åtar sig uppdraget som hennes förvaltare, samt det läkarutlåtande som efterfrågas när man ska ställa någon under förvaltarskap. I Marianas fall hade man dock inget riktigt utlåtande, i stället hade man använt det över ett år gamla intyg som Jan ordnat för att hon skulle få en plats på Allégården. Däri stod inget om hennes behov av förvaltare, bara att hon var så pass ålderskröplig att det vore rimligt att hon flyttade till ett äldreboende.

”Mariana Norberg fräntas sin rätt till att behandlas med respekt, sin rätt till integritet, självbestämmande samt rätten till att få leva under trygga och värdiga förhållanden”, stod det i ansökan. Med det åsyftades inte omyndigförklaringen utan webbkamerorna. Mariana själv gavs inte möjlighet att yttra sig i ärendet, utan fick beslutet om förvaltarskap med posten.

Två dagar efter att ansökan hade landat hos tingsrätten, den 25 februari, fattade en rådmann beslut om att bevilja ansökan om interimistiskt förvaltarskap. När det interimistiska beslutet väl var fattat fick Allégården rätt att genom förvaltaren gå in hos Mariana och plocka ned hennes webbkameror, vilket också skedde.

I september gjordes beslutet om förvaltarskap permanent, trots att Mariana i tingsrätten var mycket tydlig med att hon inte ville ha någon förvaltare utan att det även fortsättningsvis räckte att personalen på servicehuset och Jan hjälpte henne. I praktiken samarbetade således olika samhällsliga instanser för att omyndigförklara en gammal kvinna och på det sättet göra sig av med de fullt lagliga men likväl misshagliga webbkamerorna. Först den 5 januari 2012 upphävdes förvaltarskapet sedan Mariana och Jan hade överklagat tingsrättens beslut till hovrätten för nedre Norrland.

”Även om det på någon punkt kan finnas skäl att vara kritisk mot Jans hantering av Marianas angelägenheter finns det enligt hovrättens mening inte skäl till någon annan slutsats än att Jan har både vilja och förmåga att hjälpa Mariana med bland annat mediciner och räkningar och att Mariana inte vill ha någon förvaltare. Sammanfattningsvis finner hovrätten att utredningen inte ger belägg för att anordna förvaltarskap för Mariana. Tingsrättens beslut ska därför upphävas”, skrev hovrätten.

Då hade Mariana varit fräntagen sin självbestämmanderätt i nästan ett år.

Jan har nu börjat vidta en rad rättsliga processer för att få ansvarsfrågan prövad. Vem eller vilka bär egentligen skulden till det övergrepp som hans mor råkade ut för?

Rapportens disposition

Jag har lagt upp min rapport så att den första delen belyser hur själva systemet är konstruerat vad gäller ställföreträdare (gode män och förvaltare).

Den andra delen går igenom det underlag som krävs för att en domstol ska kunna förordna ett ställföreträdarskap. När samhället ska vidta en så oerhört integritetskränkande åtgärd som att omyndigförklara någon är det förstås viktigt att allting går rätt till, men som min rapport visar slarvas det inte sällan en hel del. Det handlar dels om att man godtar läkarintyg också om de är ofullständiga, svårtolkade eller motstridiga; dels om att man underlåter att höra personen saken gäller; dels om en tendens att, i strid med vad lagen påbjuder, vidta mer ingripande åtgärder än nödvändigt. Marianas fall är upprörande, men tyvärr inte unikt.

I den tredje delen av rapporten presenterar jag ett antal personer som har satts under förvaltarskap och vars fall visar hur bräcklig grund vår rättssäkerhet kan vila på. Dessa fall lyfter också fram behovet av att diskutera om det i dagsläget möjligen är för svårt att få ett förvaltarskap hävt vid förändrade livsomständigheter.

I det fjärde, avslutande avsnittet ger jag så förslag på reformer som möjligen skulle kunna göra systemet mer rättssäkert och tryggt för den enskilde. Att förändringar kommer till stånd ser jag som nödvändigt. En kedja är nämligen aldrig starkare än sin svagaste länk.

Det är förstås omöjligt att inom ramen av en enda rapport göra rättvisa åt de många och svåra principdiskussioner som bland andra fallet Mariana ger upphov till. Jag menar inte att det finns onda avsikter med det samarbete som sker mellan olika myndighetsinstanser. Däremot har de nog inte sällan en tendens att slentrianmässigt ta varandras parti utan att närmare reflektera över hur detta påverkar människorna som är föremål för deras arbete och vilken utsatthet deras sammanflätade makt skapar.

Jag har av integritetsskäl, och ibland på direkt begäran, valt att inte skriva ut ärendenumren på de fall jag beskriver.

Gode män och förvaltare

Överförmyndarskap regleras under föräldrabalken som tillkom 1924, tre år efter att allmän myndighet hade skrivits in i grundlagen genom rösträttsreformen. 1989 togs begreppet ”omyndigförklaring” officiellt ur bruk och ersattes delvis av det nya begreppet ”förvaltarskap”. Det innebar att de som tilldelades gode män eller förvaltare inte längre var att betrakta som underåriga. De fick nu behålla sin rösträtt, och ambitionen har därefter varit att anpassa varje överförmyndarskap så att människor ska få råda över sig själva i så hög utsträckning som möjligt.

Om en person på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande behöver hjälp och inte kan få den hjälpen av någon i sin närhet så ska man utse en god man, och – om det inte räcker – en förvaltare. Så står det i föräldrabalkens elfte kapitel, paragraf fyra. En god man tar inte över rättshandlingsförmågan, den enskilde får fortfarande bestämma själv och måste alltid tillfrågas innan den gode mannen tar sig för något.

Ett förvaltarskap, däremot, är i princip synonymt med en omyndigförklaring. Även om förvaltaren bör lyssna på sin klient så är det alltid förvaltaren själv som bestämmer. För att tilldela någon en god man behöver man hennes skriftliga samtycke, om det inte är så att personen i fråga är i ett så dåligt skick att det inte går att inhämta ett sådant. Vid förvaltarskap behövs inget skriftligt samtycke, men om inte särskilda skäl föreligger ska personen i fråga alltid ges möjlighet att yttra sig.

God man eller förvaltare kan vem som helst bli som är myndig, som varken är dömd för något brott eller har ekonomiska bekymmer i bagaget, och som kan uppvisa lämplighetsintyg från minst två personer. I föräldrabalken står det vidare att en överförmyndare ska vara ”rättrådig, erfaren och i övrigt lämplig”. Även om gode män och förvaltare har fått sitt uppdrag av kommunen så handlar de inte för kommunens räkning utan efter eget huvud. De är därmed personligen ansvariga för sitt agerande och kan till exempel krävas på skadestånd om de åsamkar en person ekonomisk skada. I föräldrabalken står det att de ”är skyldiga att ersätta skada som de uppsåtligen eller av vårdslöshet har orsakat den enskilde”.

Visserligen ska överförmyndarnämnden se till att de gode männen och förvaltarna sköter sina uppdrag. Men gode män och förvaltare befinner sig i en maktposition gentemot de huvudmän som de har i uppdrag att hjälpa, och det kan vara svårt för huvudmännen att hävda sig – inte minst som de ju från början har tilldelats hjälp just för att det konstaterats att de inte riktigt klarar att ta hand om sig själva och sina angelägenheter. Skadeståndsvister är dessutom civilrättsliga processer. Det betyder att de som vill driva sådana måste bekosta sina juridiska ombud själva. Detta har givetvis långtifrån alla råd med, särskilt inte om en ställföreträdare har åsamkat ekonomisk skada.

Något som ytterligare komplicerar situationen är att det i prakti-

ken är snudd på omöjligt att på ett meningsfullt vis följa upp vare sig omfattningen av eller innehållet i överförmyndarnas verksamhet. Riksrevisionen påtalade problemet i en granskning år 2006, och i en uppföljning som gjordes år 2009 konstaterades det att situationen inte har förbättrats: ”Regeringen har inte närmare uppmärksammat förslagen om att ta initiativ till att samordna och följa upp denna tillsyn. Därmed riskerar verksamhetens ojämna kvalitet – som äventyrar huvudmännens likabehandling och rättssäkerhet – att kvarstå. Samma sak gäller för den bristfälliga återkopplingen till regeringen och riksdagen.”

Kvaliteten på överförmyndarnas verksamhet varierar stort mellan olika län, enligt Riksrevisionen, och förekomsten av anmärkningar är hög.

Formellt är det tingsrätten som utser gode män och förvaltare, men i praktiken är det överförmyndarnämnden som sköter rekryteringen. Det faktum att nämnden ansvarar för att rekrytera samma personer som den är satt att inspektera innebär förstås en risk för intressekonflikt.

Ställföreträderskapet – ett utsatt uppdrag

Att vara god man eller förvaltare kan vara både tungt och svårt. Kerstin Fälldin, socionom och enhetschef vid Överförmyndarnämnden i Stockholm, tycker att förväntningarna ofta är orealistiska.

”I dag försöker såväl socialtjänsten som psykiatrin vältra över många huvudmäns problem och behov på gode män och förvaltare i en omfattning som enligt min uppfattning är orimlig”, säger hon när jag pratar med henne. ”Ställföreträdare är lekmän som vill hjälpa en medmänniska att tillvarata sina intressen och sköta sin ekonomi. Man har kunskap och livserfarenhet som man vill ska komma någon behövande till del. Men det är ett frivilligt åtagande, och ställföreträdarna kan inte förväntas utföra kvalificerat vård- och behandlingsarbete.”

Ytterligare ett problem är att många av dem som sätts under förvaltarskap är sjuka på ett sätt som gör dem farliga för både sig själva och andra. Lars heter en förvaltare som råkat illa ut.

”Jag var förvaltare åt en man i nästan fem år”, berättar Lars. ”Han är född med en allvarlig hjärnskada och behöver vård dygnet runt. Han är mycket aggressiv och är dömd för att bland annat ha brutit mot knivlagen, för narkotikabrott, för hot mot tjänsteman och våld mot tjänsteman. Mig har han hotat till livet. Jag var tvungen att anlita ett bevakningsföretag för att skydda mitt hem och min familj, och jag hade ett larm med direktnummer till Securitas. Mina barnbarn träffade jag inte ens, för det vågade jag inte. Man kan inte leva på det sättet. Det är omöjligt.”

Som Högsta domstolen konstaterar i sitt vägledande beslut i ärendet så verkar det som att ”lagstiftaren har tänkt sig att när en förvaltare vill bli entledigad, så är det bara en tidsfråga innan någon annan utses i hans ställe, eftersom en reglering av situationen att en ny förvaltare inte kan utses saknas”. Det här antagandet skapade en lucka i lagen som gjorde att Lars helt enkelt inte tilläts säga upp sig. Tingsrätten i Göteborg menade att personen i fråga fortfarande var i behov av en förvaltare, och att Lars därför var tvungen att fortsätta sitt uppdrag tills man hittade en ersättare. Problemet var att det, av förståeliga skäl, inte fanns någon annan i hela Sverige som kunde tänka sig att ta över som förvaltare. Runt 90 personer tillfrågades, och alla tackade nej. Högsta domstolen menar nu dock att om det är så att en person behöver förvaltare men ingen vill ta sig an uppdraget så får denna person i så fall helt enkelt klara sig utan.

Eva von Scheele är förbundsjurist och specialist på förmyndarfrågor på Sveriges Kommuner och Landsting, SKL, och hon är mycket oroad över läget.

Om man ser till situationen i dag så har ställföreträdarskapen ökat väldigt mycket. Samtidigt verkar det ont om riktlinjer för gode män och förvaltare, och det finns ingen utbildning. Vad tänker du kring detta?

”Det är beklagligt. Det krävs ingen utbildning för överförmyndarnämnderna heller, så deras kompetens är skiftande, och det finns inget statligt verk eller myndighet som de kan vända sig till. Socialnämnderna kan till exempel be Socialstyrelsen råda dem i tolkningsfrågor, men överförmyndarnämnderna har ingen. Länsstyrelsen är tillsynsmyndighet, men dess förmåga att vägleda är oerhört begränsad. SKL är bara en medlemsorganisation och kan därför bara ge rekommendationer. Från rättssäkerhetssynpunkt är det hela väldigt olyckligt, man borde utreda hela verksamheten. Det är trots allt de svagaste i samhället det handlar om: gamla, sjuka och barn.”

Vad beror situationen på?

”De flesta bestämmelserna härrör från 1924, en del från 1974. Då satt de flesta på institution där de hade tillgång till personer som tog hand om dem psykiskt och fysiskt och ordnade det mesta med ekonomin, lekmännen skulle hjälpa till lite vid sidan av bara. På 1980- och 90-talen revs de här institutionerna och då förändrades uppdraget. Organisationen är i dag som ett lapptäcke, man lagar och lappar lite här och där, men det som skulle behövas är ett helt nytt system. I Norge är till exempel allt förstatligt.”

Vilka problem ser du med det nuvarande systemet där ställföreträdarna är lekmän?

”Det råder stor brist på gode män och förvaltare. Det är också bekymmersamt när anhöriga är ställföreträdare. Många gånger kanske de inte alls är lämpliga, men det är svårt för samhället att kontrollera att allt går rätt till.”

Vad händer då om en god man eller förvaltare ber överförmyndarnämnden om råd, eller om överförmyndarnämnden frågar SKL om något?

”Man får inte ge råd i sak, då kan man råka illa ut enligt skadeståndslagen. Skulle överförmyndarnämnden till exempel ge en god man råd om hur en persons ekonomi ska skötas och allt sedan går åt skogen så är det överförmyndarnämnden som i sin myndighetsutövning har begått ett fel.”

I Sverige finns det ju dock inget ämbetsmannaansvar, så det handlar kanske då snarare om oriktig myndighetsutövning? Och i slutänden är det alltså den gode mannen eller förvaltaren som har det juridiska ansvaret?

”Det stämmer. Man kan säga att en ställföreträdare i princip bara har skyldigheter, och inga rättigheter. De är skyldiga att ersätta skada som de uppsåtligt eller av vårdslöshet åsamkar den enskilde genom att till exempel inte ta reda på fakta. Ett exempel på det är ett mål nyligen

där en god man inte hade ansökt om bostadsbidrag och då själv blev ersättningsskyldig eftersom han hade orsakat ekonomisk skada. Man måste kunna så oerhört mycket. Jag tror inte att jag själv skulle vilja bli god man!”

Professionella överförmyndare och framtidsfullmakter

Det finns inte mycket statistik över hur omfattande överförmyndarverksamheten egentligen är, men alla instanser tycks vara överens om att verksamheten sväller alltmer. År 2000 öppnades 10 818 ärenden i godman- och förvaltarskapsmål i svenska tingsrätter, enligt Domstolsverket. År 2010 var siffran 17 515, vilket alltså innebär en ökning på knappt 62 procent. Särskilt förvaltarskapsärendena har ökat mycket. År 2010 var de över två och en halv gånger fler än år 2000. På många ställen har man fler ärenden än man kan hantera. I Borlänge har människor med behov av god man och förvaltare nekats detta eftersom det inte finns några att tillgå.

Kerstin Fälldin, socionom och enhetschef vid Överförmyndarnämnden i Stockholm, tror dock inte att det finns någon risk för att ställföreträdarkapet ska gå från att vara ett förtroendeuppdrag till en lukrativ bisyssla som den hågade och skrupulösa kan sköta med ena handen.

”Det är en individuell fråga om hur stor inkomst man anser sig behöva för att kunna överleva, men uppdraget har ett starkt inslag av ideell karaktär. Ersättningen är blygsam i förhållande till arbetsinsatsen, ett normalt arvode är brutto cirka 8 500 kronor per år. Sysslan är i regel så krävande att det är svårt att kunna sköta många samtidigt, säger hon.

I Sundsvalls kommun kan dock en god man eller förvaltare ha så många som tio uppdrag samtidigt, enligt Ewa Öhrn, som är chef på kommunens överförmyndarkontor.

Det låter väldigt mycket?

”Det har säkert hänt att det blir för mycket. Det beror ju mycket på vilken livssituation man själv har, och på ärendenas karaktär”, säger Ewa Öhrn.

Men generellt sett borde tio uppdrag i princip motsvara ett heltidsjobb allra minst?

”Så kan det säkert utvecklas, men om det blir för mycket får man höra av sig till oss.”

Går inte bristen på gode män och förvaltare att åtgärda på något annat vis?

”Vi försöker rekrytera nya personer genom att till exempel annonsera, men vi har ju ingen möjlighet att tvinga någon att ta på sig ett uppdrag. Sedan början av september har förvaltarenheten i Sundsvall dessutom tre personer anställda som tar uppdrag som gode män och förvaltare.”

I boken *God man eller förvaltare – en praktisk handbok* (Natur & Kultur, 2012) ger Kerstin Fälldin en rad förklaringar till det ökande antalet godmanskap och förvaltarskap: Människor är rörligare i dag och har inte möjlighet att ta hand om sina anhöriga på samma sätt som förr; sjukvården och äldreomsorgen har avinstitutionaliserats och kan inte längre hjälpa de fysiskt och psykiskt sjuka och de gamla med ekonomiska förehavanden; banker godkänner inte längre fullmakter i samma utsträckning, vilket gör det svårt att ta anhöriga till hjälp. I Riksrevisionens rapport från 2009 nämns även det ökande antalet ensamkommande flyktingbarn som ett skäl till ökningen av antalet överförmyndarskap.

Ytterligare en möjlig bidragande orsak är hur föräldrabalken tolkas i praktiken. Kerstin Fälldin föreslår till exempel i sin bok att förvaltarskap kan vara en bra idé i det fall då en äldre ”är utsatt för påtryckningar från personer i sin närhet, kanske för att han eller hon ska förmås att underteckna ett gåvobrev, testamente eller liknande, och som den gamla inte anser sig kunna värja sig emot. Genom förvaltarskap avstår hon från sin rättsliga handlingsförmåga. Förvaltaren fungerar här som ett skydd eller en sköld mot diverse utomstående” (sidan 23). Omyndigförklarandet verkar därmed även ha blivit ett sätt att lösa problem för personer som är snälla och har svårt att säga nej.

Torbjörn Odlöw är lektor i civilrätt vid Handelshögskolan i Göteborg och författare till avhandlingen *Ställföreträdare för vuxna – kamrer eller handledare*, och jag frågar honom:

Är det tänkt att lagen ska användas på det här sättet?

”Det är inte felaktigt i sig att skydda den enskildas tillgångar från anhöriga som vill använda dem för egen del. Förvaltarskapet ersatte omyndigförklaringen just för att man skulle kunna specialanpassa begränsningarna för den. Om en person till exempel tvångsmässigt köper en massa saker och drar på sig skulder som går till inkasso så kan man upprätta ett förvaltarskap som endast omfattar tecknandet av kreditavtal. Och om en person som missbrukar riskerar att knarka ihjäl sig efter att ha fått ett stort arv så kan man ordna med ett förvaltarskap för just själva arvet. På samma sätt kan man hjälpa personer som är lättpåverkade och som riskerar att bli avlurade sina pengar.”

I ett ärende som jag har tittat på ordnade man förvaltarskap för en kvinna som skänkt bort ett dyrbart konstföremål till sin guddotter, vilket kvinnans dotter opponerade sig starkt emot. Hur ser du på att tillämpa lagen så?

”Om syftet är att rädda ett framtida arv så är det självklart felaktigt, men om syftet är att skydda den enskildas tillgångar från illojala angrepp så är det rätt. Man måste alltid göra en riskbedömningsanalys, och att hon gav bort konstverket kan ju vara ett tecken på att hon har tänkt börja skänka bort allt hon äger och har. Det kan också vara så att

hon inte ens förstår vad hon har gjort utan tror att hon fortfarande har konstverket kvar.”

Intressant i sammanhanget är ett uttalande från Högsta domstolen, som jag hittade när jag gick igenom domstolens arkiv över vägledande beslut. 1992, tre år efter att förvaltarskapsbegreppet tagits i bruk, säger Högsta domstolen följande om förvaltarskapets tillämpning:

”Det förhållandet att den enskilde äger ett kapital som han eller hon kan tänkas förbruka för ändamål som objektivt sett framstår som onyttiga motiverar inte utan vidare ett förvaltarförordnande. Av intresse i det sammanhanget är vissa motivuttalanden som gjordes i samband med 1974 års reform av förmyndarskapslagstiftningen. Genom reformen upphävdes bl a en bestämmelse enligt vilken en person kunde omyndigförklaras, om han genom slöseri eller annan grov vanvård av sin egendom eller på annat sätt genom otillbörligt förfarande med avseende på egendomen äventyrade sin eller sin familjs välfärd. I den proposition som låg till grund för reformen (prop 1974:142 s 119) uttalades att det måste anses vara en alltför långtgående åtgärd att omyndigförklara en person endast av den anledningen att han var slösaktig. Lagutskottet gav uttryck åt samma uppfattning och tillade att det i de avsedda fallen i regel torde vara helt tillräckligt med förordnande av god man (LU 1974:38 s 47).”

Varje människa har således i grunden egentligen rätt att oförnuftigt använda upp alla sina tillgångar, det i sig borde inte motivera ett förvaltarskap, menar Högsta domstolen.

Jag frågar Torbjörn Odlöv:

I princip kan vem som helst bli god man eller förvaltare, och uppföljningen av överförmyndarnas arbete är dålig. Det finns väldigt lite forskning, ingen statistik och få gemensamma riktlinjer. Vad tror du om risken för oegentligheter?

”Justitiedepartementet har beställt en utredning som heter *Bättre förutsättningar för gode män och förvaltare*, och där är ett av direktiven just att det ska upprättas statistik. Precis som inom alla områden kan självklart misstag begås, det är bara mänskligt.”

Det råder stor brist på gode män och förvaltare. I till exempel Sundsvalls kommun har man nu löst det genom att anställa tre personer som arbetar med sådana här ärenden på heltid. Vad tycker du om den lösningen?

”Det är en handfull kommuner som har det systemet, och det finns olika synpunkter på det. Om det är socialnämnden som har hand om förvaltareheten så kan det gå an, men om den sorterar under överförmyndarnämnden blir det problematiskt, eftersom man inte får utöva tillsyn över sig själv. Det strider mot kommunallagen. Det går också emot grundtanken med föräldrabalken, som ju bygger på att ställföre-

trädarna är privata rättsobjekt. Personligen förstår jag behovet av den här lösningen, för de som arbetar på förvaltarenheterna är kompetenta och kan ge bra stöd. När de tar över efter lekmän är det inte sällan så att de hittar brister, det kan handla om att man har missat att ansöka om olika typer av bistånd och så vidare, så det finns mycket att vinna. Det finns en mängd problem med att reglera saker på det sättet, men också mycket som är bra.”

Jag frågar även Eva von Scheele, förbundsjurist och specialist på förmyndarfrågor på Sveriges Kommuner och Landsting, om hennes åsikt om kommunal anställning av gode män och förvaltare.

”Det strider mot kommunallagen som jag ser det”, säger Eva von Scheele. ”Där står det att ställföreträdarskapet ska vara ett frivilliguppdrag och inte en anställning. Men på sina håll har man löst situationen så här ändå. Det förekommer också att privata företag tar ärenden, men då handlar det om enskilda personer som förordnas av tingsrätten och får arvode, de är inte kopplade till kommunen och det är det väsentliga. Kommunerna får egentligen inte ägna sig åt det här. Frågan har nu kommit upp på rätt nivå då det diskuteras i media och i Regeringskansliet, och vissa frågor om gode män och förvaltare har överlämnats till regeringen.”

Ett annat sätt att hantera bristen på gode män och förvaltare är en så kallad framtidsfullmakt. Framtidsfullmakten fungerar på så sätt att man skriver ned vilka man vill ska företräda en i olika ärenden om det skulle komma en dag då man själv inte klarar av att föra sin talan. Till exempel kanske man vill att en viss person sköter det ekonomiska, medan en annan hjälper till i kontakterna med vården, och en tredje har hand om det juridiska. Systemet finns redan i Danmark, Finland och vissa anglosaxiska länder.

Vad tycker du om idén med en framtidsfullmakt?

”Jag ser det som en absolut nödvändighet, dels för att vi blir allt äldre, vi har rent samhällsekonomiskt inte råd att ha gode män till alla. Sedan handlar det om självbestämmande. Det kom ett förslag om det här 2004, men det slängde man i papperskorgen eftersom det var för krångligt och involverade för många olika aktörer. Nu är det en ny utredning på gång, som presenterar en enklare och mer ändamålsenlig lösning.”

Klart är att de allra flesta tycks överens om att situationen är akut och behöver en lösning.

Vilket underlag krävs i domstol?

Det kan tyckas okomplicerat att bedöma om en människa är dement. Minns hon, eller minns hon inte? Fungerar hon i vardagen eller inte? I takt med den medicinska utvecklingen har det dock blivit allt tydligare att diagnostiseringen är komplicerad, inte minst i de fall personen i fråga använder olika tunga mediciner i kombination, vilket många äldre gör. Det är förstås oerhört viktigt att utredningen görs noggrant. Så är dessvärre inte alltid fallet i dag.

Den andra frågan, om läkarintygen, är direkt beklämmande. En snabb genomgång visar att intygen används slarvigt, att viktig information ofta saknas och att frågorna i formuläret är ledande, vilket jag återkommer till strax.

DEMENSTESTER

En stor del av ställföreträderskapen utfärdas för personer som börjar bli till åren komna. Då är det vanligt att man drabbas av olika demenssjukdomar. Demenssjukdomarnas förlopp brukar delas in i tre kategorier: mild demens, medelsvår demens och svår demens. Vid mild demens märks sjukdomen tydligt, men med hjälp av sin omgivning kan den drabbade klara vardagen ändå. Vid medelsvår demens är symtomen så pass allvarliga att offentlig vård och omsorg måste sättas in på daglig basis. Vid svår demens kan den drabbade inte lämnas utan tillsyn över huvud taget och måste få hjälp med i princip allt.

Vid misstanke om demens ska läkaren göra en basal utredning för att kartlägga symtomen och vad de beror på. Enligt Socialstyrelsens riktlinjer ska man dels undersöka patientens allmänna hälsotillstånd, inklusive hjärta, lungor, blodtryck och neurologiska funktioner. En skiktröntgen av hjärnan ska göras. Man ska gå igenom patientens sjukdomshistoria, höra efter om det finns demens i släkten och gå igenom vilka läkemedel patienten använder. Man ska även prata med de anhöriga, som ofta kan bidra med värdefull information.

Vidare gör man även ett Mini Mental Test, MMT, som poängsätter orientering, minne, språk och logisk-spatial förmåga, och det så kallade Klocktestet som poängsätter förmågan att rita en urtavla i form av en sluten cirkel, placera urtavlans siffermarkörer på rätt plats, rita ut de tolv siffrorna på rätt plats och placera ut visarna korrekt. Man kan också diagnostisera olika sjukdomar med hjälp av internationellt fastställda kriteriemanualer.

Ibland är det svårt att diagnostisera en patient, och då ska denna remitteras till en specialistklinik där man kan göra en neuropsykologisk utredning, avbilda hjärnan med magnetkamera och göra en provtagning av ryggmärgsvätskan (vars biomarkörer ibland kan indikera vilken demenssjukdom det rör sig om).

”Ju längre en demenssjukdom har gått, desto lättare är den att diagnostisera”, säger Sigrid Svedmyr, överläkare vid minnesenheten på Karolinska universitetssjukhusets geriatriska klinik i Huddinge. ”Men när det inte har gått så långt, när minnesstörningen inte är uppenbar, så kan det vara svårt för vårdcentralen att avgöra. Man måste då ofta göra en mer grundlig utredning och avbilda hjärnan med magnetkamera eller datortomografi. En del patienter klagat över att deras vanliga läkare inte har tyckt att minnesnedsättningen varit så farlig och inte velat göra någon utredning. Man måste komma ihåg att inte jämföra patienten med andra patienter, utan med hur patienten i fråga har varit tidigare i livet. En högpresterande person kan vara svårdiagnostiserad. Alzheimer går litegrann att upptäcka i ryggmärgsvätskan, men det är inte alltid givet, man måste lägga pussel med en massa olika faktorer.”

Hur är det med mediciner och annat, hur stor hänsyn tas till den typen av påverkan på minnet?

”Allt som påverkar kropp och själ påverkar också minnet. Har man felaktiga eller för många mediciner så tar minnet stryk, men det är hela tiden en balansgång. En person som har mycket värk och smärta kan till exempel få nedsatt minne på grund av det, men det kan även en person som äter för mycket smärtmediciner.”

Lars-Olof Wahlund, som bland annat är professor i geriatrik och ordförande i medicinska faktagruppen för Socialstyrelsens nationella riktlinjearbete om demenssjukdomar, menar att tester måste utvärderas över tid: ”Man måste se allt i sitt sammanhang. Handlar det om en person som i övrigt är frisk, som inte är påverkad av annat, är det här ett tillstånd som är bestående?”

Men är demensrelaterade ställföreträdarskap någonting som bör utredas av allmänläkare på vårdcentralerna? Eller borde bara specialister få utfärda de intygen?

”Allmänläkare kan också göra demensutredningar, de ska ha den kompetensen, och om de inte har den får de slussa patienterna vidare. Genomgångarna de gör kan duga i många fall. Numera ska man ju dock försöka få grepp om personens förmåga att klara sitt liv, funktionsbedömning, en arbetsterapeutisk bedömning. Bara ett Mini Mental Test är för lite, det måste backas upp med mer information. Inte minst därför att det finns mycket annat som också kan ge utslag och den skillnaden fångar inte testerna upp. Man behöver en bredare bild av patienten, inte bara vid testtillfället. Nedsatt minne kan vara något övergående.”

DOMSTOLENS LÄKARINTYG

Innan någon sätts under godmanskap eller förvaltarskap ska man enligt lagen göra en ordentlig utredning av situationen. För den sociala utredningen behövs framför allt ett läkarutlåtande. Ett sådant bör enligt *God man eller förvaltare – en praktisk handbok* inte vara mer än ett halvår gammalt, men det är bara en rekommendation. I godmanskaps- och förvaltarsammanhang kallas dessa läkarutlåtanden intyg, vilket ganska tydligt understryker det problematiska med dem. Det handlar nämligen inte om en samlad bedömning som tar hänsyn till alla omständigheter, vilket rimligen vore att föredra när man ska försöka utreda om någon behöver en god man eller förvaltare.

Intyget är i stället färdigtryckt och formulerat på ett sådant sätt att det endast lyfter fram de omständigheter som talar för ett godmanskap eller förvaltarskap. Under rubriken "Underlag för bedömningen" ombeds läkaren att redogöra för "[o]mständigheter som medför att den enskilde är ur stånd att vårda sig eller sin egendom". Detta är vad man på journalistispråk skulle kalla en ledande fråga, det vill säga en fråga som förutsätter ett visst svar och som därmed kommer att ge ett missvisande utfall. Därinunder förväntas läkaren kryssa "ja" eller "nej" på frågan om "den enskildes tillstånd [är] sådant att han/hon uppenbarligen inte förstår vad saken gäller", trots att det i väldigt många fall rimligen är mycket svårt att välja antingen eller. De flesta är ju inte konstant illa däran utan har bättre och sämre dagar.

Socialstyrelsens blankett torde egentligen i grunden strida mot dess egna föreskrifter om utfärdande av läkarintyg, SOSFS 2005:29. Där står det nämligen att vården är skyldig att se till att läkare "endast avger sådana intyg som innebär en opartisk bedömning".

Ett intyg ska "innehålla noggranna uppgifter om de undersökningar, upplysningar, journalhandlingar och andra handlingar som ligger till grund för bedömningen", enligt SOSFS 2005:29. "Symtom och iakttagelser som framkommit vid en personlig undersökning ska redovisas. Det ska anges vilka av dessa och i vilket eller vilka avseenden som de ligger till grund för bedömningen."

Karin Sparring Björkstén är överläkare i psykiatri inom Södra Stockholm och har tillsammans med Kerstin Fälldin, socionom och enhetschef vid Överförmyndarnämnden i Stockholm, gjort en genomgång av inkomna läkarintyg, vars resultat kommer att redovisas i en studie under våren 2013.

"Jag trodde att det skulle stå ordentligt vad som hade gjorts", säger Karin Sparring Björkstén till mig på telefon. "En del intyg innehåller förstås allt man behöver. Men ofta består de av en massa påståenden som inte beläggs eller som är motsägelsefulla. I ett intyg stod det bara: 'Dement sedan länge.' Det är även vanligt att man inte har fyllt i allt, att patientens identitet inte har styrkts och att läkaren inte har skrivit

dit sitt namn, det framgår helt enkelt inte vem som har ställt diagnosen och på vilka grunder.”

Ändå godtas intygen. Vi litar helt enkelt på att de är riktiga.

Enligt föräldrabalkens elfte kapitel, paragraf 16, ska man alltid muntligen höra den ärendet gäller om det kan ske utan att det är till skada för henne och det inte är uppenbart att hon inte förstår vad saken gäller. Som Gösta Walin och Staffan Vängby påpekar i *Föräldrabalken – en kommentar* (Norstedts Juridik, 2004) är ett av skälen till detta att rätten ska kunna göra sig en uppfattning om personens tillstånd. Men vad betyder egentligen de här formuleringarna?

Jag pratar med Sigrid Svedmyr som är överläkare vid minnesenheten på Karolinska universitetssjukhusets geriatriska klinik i Huddinge. Där har man stor erfarenhet av att utreda patienter med misstänkt demens, och tar emot många remisser från vårdcentraler, företagsläkare och psykiatriska kliniker.

Vad menas egentligen med begreppen ”att inte förstå vad saken gäller” och ”att inte kunna höras utan att detta medför skada”?

”Jag tycker att frågan: ’Är den enskildes tillstånd sådant att han eller hon inte förstår vad saken gäller?’ är bra. Den andra frågan, om man kan höra personen utan att medföra skada, kan man däremot ha synpunkter på. Jag vet ärligt talat inte vad man menar med den. Jag tycker att den är väldigt dåligt formulerad. Sedan kan man ju fundera på hur viktigt det är med skriftligt samtycke, som också tas upp i samma stycke. Många gånger kan man ju höra med patienten om samtycke, men man kanske inte kan lita på svaret. Någon kan säga ja utan att mena det, en annan kan vilja ge skriftligt samtycke men inte kunna för att den är så illa därän att den inte kan skriva.”

Hur stor betydelse har själva uttrycken i intyget?

”Jag har vant mig med åren, och rättat mig. Karin Sparring Björkstén hade hand om en juridikstuderande som gjorde en uppsats om språket i olika läkarintyg; den medicinska och juridiska världen har ju olika språk, orden värderas olika. Uttryck som ’med stor sannolikhet’ och ’man kan inte utesluta att’ betyder olika saker för en läkare och en jurist, det kan ställa till trassel. Att det finns en ruta där läkaren skriver fritt är bra, men om den delen är dåligt formulerad så kan det ju samtidigt ställa till skada.”

Jag hör av mig till Socialstyrelsen för att prata med någon som har koll på blanketten. Den kom till ganska nyligen, år 2005, och jag är nyfiken på hur man tänkte när man utformade den. Vid ett tillfälle hinner jag börja intervjuva en jurist vid avdelningen för regler och tillstånd, men han avbryter efter en stund och säger att det är bättre att jag pratar med någon annan. Jag både ringer och mejlar så ofta att jag nästan skäms,

och till slut lyckas jag få tag på en person som faktiskt var med om att ta fram blanketten. Han säger dock att han inte riktigt minns hur allt gick till, att han inte har några synpunkter på blanketten och att den hur som helst inte är hans ansvar nu. Trots att Socialstyrelsens perspektiv säkerligen hade varit väldigt intressant saknas det därför här.

Lars-Olof Wahlund är professor i geriatrik vid institutionen för neurobiologi, vårdvetenskap och samhälle vid Karolinska Institutet, samt sektionschef vid neurogeriatriska sektionen och vid sektionen för klinisk geriatrik på Karolinska universitetssjukhuset i Huddinge. Han är även ordförande i medicinska faktagruppen för Socialstyrelsens nationella riktlinjearbete om demenssjukdomar. Han säger att frågorna i blanketten är lite knepiga. Men han måste svara på dem och därför gör han det.

Hur skulle du vilja att blanketten utformades?

”Innan jag ändrar blanketten skulle jag vilja veta hur domstolen använder informationen. Kan man fatta beslut med hjälp av det här? Förstår de blanketten? Förslag på ändringar måste ske utifrån en gemensam diskussion. Jag skulle kunna tänka mig att lägga till mer utredningsdata, med poäng från olika skattningsskalor. Till exempel minnesned-sättningar går att gradera. Det vore också bra om man kunde fylla i eventuella diagnoser. Men då måste ju också den som läser förstå vad de innebär.”

Jag pratar med Johan Holmquist som är tingsnotarie på Stockholms tingsrätt. Han har en mer positiv inställning till den nuvarande blanketten.

Hur ser du på läkarintygen?

”Läkarintyget är ju en av grundförutsättningarna för ett godmanskap eller ett förvaltarskap, det är centralt för bedömningen vi gör. Om det står i intyget att någon är ur stånd att vårda sig själv och sin egendom så är kriterierna för förvaltarskap uppfyllda, då blir frågan för tingsrätten mer vem som ska bli förvaltare. Det är huvudregel att kalla till sammanträde, men om den enskilda inte kan höras muntligen därför att den är för sjuk så tillämpas inte den regeln. Men vi är flexibla. Om det framkommer att någon är vid bättre hälsa än intyget visar så måste man utreda saken mer. Kanske protesterar personen själv, eller så har den anhöriga som gör det. Ibland ringer vi läkaren och ställer kompletterande frågor.”

Det är ett väldigt utsatt läge. Alla kan inte prata för sig, eller har anhöriga som kan protestera.

”Det är därför vi gör en så noggrann prövning. Förvaltarskap är ju den mest ingripande åtgärd man kan ta till. Förvaltarskapet ska aldrig vara mer omfattande än vad nöden kräver.”

LÄKARINTYGENS INVERKAN I RÄTTEN

Största försiktighet och lyhördhet borde vara det allra mest grundläggande i så känsliga ärenden som när personers självbestämmande ska avgöras. Denna försiktighet och lyhördhet är därtill påbjuden i lagstiftningen och av Svea hovrätt, men ute i tingsrätterna kan fallen ofta behandlas direkt vårdslöst. En tingsrätt tyckte att fyra och en halv timme var för lång tid för ett juridiskt biträde att sätta sig in i ett förvaltar-skapsärende, och han medgavs endast ersättning för tre av timmarna.

I ett annat fall nekades ett juridiskt biträde tillika tillförordnad god man reseersättning när hon hade åkt för att träffa den person hon skulle företräda. ”I läkarintyget anges att NN inte kan höras muntligen utan att detta medför skada för honom och att han inte heller förstår vad saken gäller. Mot bakgrund härav finner tingsrätten att [den gode mannens] uppdrag inte kan anses ha krävt en resa till [orten] för ett personligt sammanträffande med NN”, står det i tingsrättens beslut.

I och med dessa beslut sänder tingsrätten signaler till juridiska biträden, gode män och förvaltare om att vara försiktiga med att lägga tid och engagemang på dem de företräder, för risken är stor att de kommer att förlora på det. I båda de nämnda fallen rörde det sig om fyrsiffriga belopp som de juridiska biträdena själva fick stå för.

Det juridiska biträdet som nekades reseersättning går med på att bli intervjuad om hon får vara anonym.

”Jag är av den uppfattningen att förvaltaraskapsmål är lika viktiga som alla andra typer av rättsärenden”, säger hon. ”Det handlar om en tvångs-åtgärd, i praktiken blir man omyndigförklarad. Man får en vårdnadshavare, man har ingen rättshandlingsförmåga så man kan inte skriva avtal och så vidare, och man får inte ha hand om sina egna pengar. Så jag är av uppfattningen att även om jag har alla papper framför mig så är det viktigt att träffa personerna jag ska företräda.”

Det borde ju egentligen vara självklart. Men domstolen menade i det här fallet att det inte behövdes. Hur reagerade du på det beskedet?

”Jag delar inte domstolens uppfattning. Domstolen har en restriktiv hållning vad gäller kostnader i den här typen av mål, om de tycker att man har lagt ned för mycket tid så skär de ned kostnadsräkningen. Åtminstone är det så i den tingsrätt som jag har att göra med. De tycker att man ska lägga ned en viss tid, men olika mål tar ju olika lång tid beroende på hur omfattande de är.”

Hur har domstolens hållning påverkat dig? Är inte risken att man drar sig för att sätta sig in ordentligt i ärendena, eftersom man riskerar att förlora pengar på det?

”Domstolarna gör ju sin egen bedömning av vad som är rätt och rimligt, vad som är skäligt, så är det ju i alla ärenden. Men det är klart att man i förlängningen anpassar sig till de nivåerna. Man vet vad som gäller, så

att säga. Domstolen har ibland tyckt att jag har lagt ned för mycket tid i den här typen av mål. Efter att jag fick bakläxa vad gällde att åka och träffa klienten den där gången så har jag inte rest på det sättet.”

Vad tycker du om Socialstyrelsens läkarblankett överlag?

”Jag har faktiskt funderat en hel del på den. Jag företräder även klienter som vårdas med tvång inom psykiatri, och de får alltid komma till tals. Oavsett hur dåligt skick de har varit i så har jag aldrig varit med om att de inte skulle höras av domstol. Det ska ju ganska mycket till för att någon ska bli skadad av själva faktumet att man pratar med dem om att de kommer att sättas under god man eller förvaltare, det är ju någonting de förr eller senare måste få reda på ändå.”

I ett fall samma år anförde överförmyndarnämnden i Västerås ett läkarutlåtande om att det var tveksamt om en viss kvinna förstod ”vad ett godmanskap innebär”, och med stöd av detta tilldelade Västmanlands tingsrätt henne en god man mot hennes vilja. En annan läkare utfärdade emellertid ett intyg på Socialstyrelsens blankett och kryssade i att hennes tillstånd inte var ”sådant att hon inte förstår vad saken gäller”, men även här valde tingsrätten alltså att hellre fälla än fria. Kvinnans son överklagade ärendet till Svea hovrätt som menade att de motstridiga läkarutlåtandena ”lämnar utrymme för möjligheten att NN förstår vad ett godmanskap innebär”, och att tingsrätten därmed inte borde ha gjort ”avsteg från huvudregeln om att den enskildes samtycke krävs för anordnande av godmanskap”. I klarspråk: Man får bara strunta i en persons egen vilja om en utredning entydigt visar att denna verkligen inte begriper vad som pågår. Eftersom läkarnas åsikter gick isär på den punkten så borde man ha lyssnat på kvinnan i fråga och inte satt henne under godmanskap.

I ett annat fall där en kvinna motsatt sig förvaltarskap utfärdades hela tre, inbördes motstridiga intyg. Ett av intygen hade utfärdats av en allmänläkare som – enligt överklagandet – aldrig ens hade träffat kvinnan i fråga, vilket i sig i sådana fall går stick i stäv med SOSFS 2005:29 som påbjuder att läkaren måste undersöka patienten om inte särskilda omständigheter föreligger, och dessa omständigheter måste i så fall redovisas noga. Allmänläkaren skrev i intyget att patienten lider av ”multipla psykiatriska sjukdomar”, men preciserade varken vilka sjukdomar det rörde sig om, hur de hade konstaterats eller hur pass omfattande de var. De andra två intygen hade utfärdats av en överläkare i psykiatri. Hon skrev först ett intyg till kvinnans juridiska ombud om att patienten i fråga mår bra och klarade sig själv, dagen därpå hävdade hon motsatsen i ett intyg till hennes gode man. Läkarutlåtandena tillhör den absolut tyngsta delen av beslutsunderlaget i överförmyndarmål, men trots att det fanns så många frågetecken kring dem i det här fallet så nekades kvinnan att få sin sak riktigt prövad både av Svea hovrätt och Högsta domstolen.

Domstolsväsendet är uppbyggt så att ärenden först och främst avgörs i tingsrätterna. Därefter kan de sedan överklagas till hovrätterna, och i sista hand till Högsta domstolen. Högsta domstolen ska i princip bara ta upp mål som är vägledande, det vill säga mål som skapar riktlinjer för hur lagen ska tillämpas. Men allt överklagas inte dit. Därför blir det i praktiken så att även hovrätternas beslut blir vägledande i största allmänhet. Med detta i åtanke är det förstås intressant att ärenden med inbördes motstridiga läkarintyg hanteras så olika av hovrätten.

När jag går igenom 2011 och 2012 års ärenden från Svea hovrätt hittar jag några andra utsagor vad gäller läkarutlåtanden. I ett ärende hävdar läkarintyget att personen i fråga är ur stånd att vårda sin egendom, men trots detta undanröjs tingsrättens beslut om förvaltare eftersom han inte längre samtycker. I ett annat ärende undanröjs tingsrättens beslut om förvaltare eftersom det i läkarintyget sägs om personen i fråga ”att han kan höras muntligen utan skada för honom och att han inte förstår vad saken gäller”. Det faktum att han kan höras menar hovrätten innebär att han också bör höras, trots att det alltså sägs att han nog inte förstår vad som försiggår.

I ytterligare ett ärende upphäver hovrätten ett godmanskap som upprättats utan personens samtycke, med hänvisning till att hans tillstånd inte är sådant att han uppenbarligen inte förstår vad saken gäller. I ännu ett ärende undanröjs tingsrättens beslut eftersom personen i fråga har producerat ett nytt läkarintyg som motsäger det första.

Den person som en ansökan avser ska ”höras muntligen om det kan ske utan skada för honom eller henne och det inte är uppenbart att han eller hon inte förstår vad saken gäller”, påminner hovrätten i ett fall. I ett annat förtydligar man vad som menas med att ”höra” någon: ”Om det inte finns hinder mot den enskildes hörande är det alltså inte tillräckligt att han eller hon yttrar sig skriftligen eller enbart kommer till tals genom en processuell god man. Han eller hon ska istället kallas att personligen närvara vid ett sammanträde med rätten och underlåtenhet att hålla muntlig förhandling kan leda till återförvisning.” Det här är alltså vad tingsrätterna får kritik för och har att rätta sig efter.

Ett fall som handlar om en kvinna som har haft förvaltare i 13 år, hon är i övre medelåldern. Hon har befunnit sig i sjukdomsliknande förhållanden och har haft ett lätt missbruk av alkohol och tabletter, men nu vill hon försöka sköta sin ekonomi själv ”och bli behandlad som en vuxen människa”, står det. Hennes önskan avfärdas med ett två år gammalt läkarintyg samt det faktum att hon förra året tillbringade en vecka på sjukhus. Det handlar inte om beslutets riktighet, kanske borde hon verkligen ha fortsatt ha en förvaltare. Det jag reagerar på är på vilka grunder beslutet togs, själva lättvindigheten. Jag hör av mig till hennes juridiska biträde.

Först säger biträdet att han har tystnadsplikt och att jag får använda tingsrättens akter för att luska ut det jag vill veta. När jag säger att jag bara är intresserad av hans professionella synpunkt på hur fallet har

skötts så säger han att han inte minns och att jag i så fall måste skicka honom domarna i sin helhet. Jag mejlar honom en inscannad version. Han svarar att han ska återkomma, men att han har mycket vaga minnen kring fallet.

Dagen därpå får jag ett mycket försiktigt svar:

”Kritiken jag kan rikta mot systemet är att ett förvaltarskap är (för) svårt att häva. Att ha förvaltare har för det första en passiviserande verkan och kan också upplevas som förnedrande. Bar [sic!] det gör att det kan vara svårt för en person med förvaltare att förbättra sin situation. För att bli av med ett förvaltarskap måste personen ifråga kunna uppvisa rejält förbättrade levnadsomständigheter och inte bara något ta sig förbi den punkt som en gång ledde till förvaltarskapet.”

I slutet av mejlet har han skrivit vad som nästan ser ut som en juridisk brasklapp: ”Jag har svarat generellt. Det är mina personliga åsikter som jag framför. Jag säger inte att fallet ovan beskriver det ärende du refererat till.”

Jag pratar inte vidare med advokaten i fråga, men han bor på en liten ort och min känsla är att hans överdrivna försiktighet handlar om att han inte vill stöta sig med personer som är hans uppdragsgivare och som skulle kunna sätta käppar i hjulet för hans yrkesverksamhet genom att sluta tilldela honom ärenden. Jag kan förstås inte veta att det är så. Men skillnaden i bemötandet jag får från advokater på landsbygden respektive i Stockholm är slående.

Det finns även annat som sticker ut. I Ångermanlands tingsrättsarkiv hittar jag många ärenden som handlagts och avgjorts utan att den person saken gäller är närvarande eller ens har fått yttra sig. Oftast sker det med en läkares goda minne, formuleringarna handlar om personer som inte är i stånd att vårda sig själva och sin egendom. Men i ett mål kunde inte det juridiska biträdet ens komma i kontakt med sin klient eftersom personalen på hans boende hävdade att det inte var ”förenligt med NN:s bästa att tala med honom”. Mannen i fråga var en äldre herre som var vårdslös med sin ekonomi, men som avfärdat förslaget om en förvaltare. Här var det alltså inte en läkare som gjort en samlad bedömning om vad mannens mentala hälsa kunde tänkas tåla, utan vårdanställda som självsvåldigt inte låtit det juridiska biträdet prata med sin klient och därmed hindrat den här personen från att göra sin röst hörd. Det tog för övrigt inte ens tingsrätten tjugo minuter att gå igenom hela ärendet och fatta beslut om förvaltarskap.

I flera fall saknas inte bara personens uttalade samtycke, det finns även barn som emotsätter sig överförmyndarskapet, och i andra hand yrkar på att själva få ta sig an uppdraget.

Ett exempel var där personen det gällde och hans son emotsatte sig förvaltarskap, och i andra hand ville att sonen skulle utses till förvaltare. Tingsrätten gick emot deras vilja och tillförordnade i stället den förvaltare som överförmyndarnämnden föreslagit.

”I förevarande fall ska förvaltaren, utöver att sörja för NN:s per-

son, även bevaka hans rätt och förvalta hans egendom. Av utredningen i ärendet framgår att förvaltaren bland annat ska bevaka NN:s rätt vid bouppteckning och arvskifte efter hans avlidna sambo”, står det i tingsrättens beslut. Att låta en kvalificerad person ta hand om just bouppteckningen och arvskiftet, och därefter låta sonen ta över, tycks inte ha föresvävat rätten.

I de dryga två års ärenden från Svea hovrätt som jag har gått igenom framträder ett mycket tydligt mönster, det är några påpekanden som hela tiden återkommer. För det första att man ska vinnlägga sig om att ta in vad personen i fråga själv vill. För det andra att man inte ska ingripa mer än absolut nödvändigt. Det är på dessa två punkter tingsrätterna främst brister.

Hovrätten undanröjer beslut för att tillräckligt underlag saknas, tvekar inte att rentav upphäva beslutet om huvudpersonen inte har fått komma till tals, understryker att huvudpersonen ska få komma till tals även om det finns läkarutlåtande som intygar behovet av en överförmyndare – ja, rentav även om utlåtandet säger att huvudpersonen inte ens förstår vad saken gäller, visar på vikten av att anhöriga ska få säga sitt även om huvudpersonen inte kan höras, sätter in god man i stället för förvaltare om detta räcker, sätter i några fall in god man eller förvaltare när det faktiskt behövs, påpekar rättegångsfel när fel person har tillåtits ansöka eller fel person har tillåtits avgöra ärendet.

Framför allt framhåller hovrätten det nödvändiga tvivlet. Detta tvivel måste alltid finnas där från början, för den som på förhand känner sig säker kommer inte att lyssna.

Röster ur arkiven

ULFS FÖRÄLDRAR

I ett fall som jag råkar på hade en kvinna ansökt om en förvaltare för sin åldrige far. Det var en sådan där handläggning ”i parternas utevaro” där personen det gällde beskrevs som så illa därän att han inte ens kunde höras. Här fanns det emellertid en son som ”motsatt sig att förvaltarskap anordnas och begärt att tingsrätten ska hålla sammanträde i ärendet”, Ulf heter han. Något sammanträde blev det inte, i stället sattes fadern under förvaltarskap, precis som Ulfs syster velat.

”Jag och min syster är inte särskilt såta vänner”, säger Ulf när jag pratar med honom på telefon. ”Hon tog avstånd från familjen kring år 2003. Mor och far var två vanliga pensionärer, de hade inte några kontanter, bara två fastigheter. Den ena är min fars föräldrahem som han ärvde i början av 1960-talet, och där jag är uppvuxen, den andra är en fastighet ute på landet. Far flyttade till ett äldreboende i mars år 2007, och sedan skötte mor om allting, med hjälp av hemtjänsten och mig, min särbo och min son. Förra året flyttade även mor till ett äldreboende och därefter tog jag ensam hand om ekonomin, betalade alla räkningar, skötte om husen. Plötsligt dök min syster upp, hon som inte haft kontakt med oss på många år. Jag har alltid rest mycket, både i tjänsten och privat, och nu anklagade hon mig för att finansiera mina resor med mor och fars pengar, och krävde att de skulle få en förvaltare i stället. Jag var med om en företagskonkurs 1992, jag blev skyldig 200 000 som jag betalade veckan därpå. Den konkursen drog man i tingsrätten upp som hinder för att jag skulle få uppdraget. Att jag har skött min egen ekonomi prickfritt de senaste tjugo åren och dessutom haft hand om mina föräldrars ekonomi utan problem under en längre tid spelade ingen roll.”

FALLET OLLE

Bland gamla tingsrättsbeslut råkar jag även på fallet Olle. Han är en man som har satts under förvaltare fastän både han och hans son motsätter sig det. I tingsrättens beslut står det: ”NN har bestritt yrkandet och har för egen del ansökt om att godmanskapet ska upphöra. Han har, för den händelse ansökan om förvaltare skulle bifallas, yrkat att hans son Anders i så fall ska förordnas till förvaltare.” Det står också att Anders ”har yttrat sig i ärendet och anfört bl.a. att NN är fullt kapabel att fatta beslut kring sin egen ekonomi och att överförmyndarens ansökan därför ska lämnas utan bifall”.

Ändå beslutar tingsrätten om förvaltare.

Jag pratar med Olles svärdotter Margareta.

”Det började när Anders mamma gick bort, då ansökte vi om godmanskap för Olle”, berättar hon. ”I efterhand har vi förstås klandrat oss själva: Varför gjorde vi det? Om vi bara hade låtit bli att göra det så

kanske inte allt det här hade hänt. Men vi ville att allt skulle gå rätt till i bouppteckningen. Det blev bäst så, kände vi, eftersom det fanns ett särkullsbarn. Vi tänkte att om det fanns en god man så skulle allting skötas korrekt efter konstens alla regler. Det var en fastighet som skulle säljas och så.”

Men kommunen bestämde sig för att sätta Olle under förvaltare. Det kom som en kalldusch för hela familjen.

”Han var helt klar i huvudet och hade inga betalningsanmärkningar, han hade aldrig gjort något brottsligt, men de antog att han inte kunde hantera sin ekonomi”, säger Margareta. Familjen skaffade en advokat, för att undvika förvaltarskap i första hand och få sonen Anders tillförordnad som förvaltare i andra hand. ”Vi tog fram hans läkarjournaler, vi skickade in det han hade. Han är ju gammal, och när man gör demensutredningar så kan det vara konstiga frågor. ’Vad är det för dag i dag?’ och sådant, han kände sig nästan förnedrad. Det hade ju känts bättre för Olle att ha en anhörig som förvaltare än en främmande man. Han har sagt så många gånger till Anders: ’Varför kan inte du ta hand om mina pengar?’ Det hela har varit väldigt obehagligt för honom. Det känns som att kommunen har hanterat det på ett högst olämpligt sätt. Det är ett litet län, alla känner alla, och då vet man inte riktigt vad som avgör. Det kändes som en komplott, som att handläggarna var direkt emot oss och ville smutskasta oss på något sätt. Man kom ingenvart. Det var ett sådant underläge, och deras ord vägde hela tiden tyngre än vårt. Det känns som ett sådant rättsövergrepp att han blev satt under förvaltare fastän han var fullt kapabel.”

Numera bor Olle på ett äldreboende.

”I dag skulle han inte klara sin ekonomi”, säger Margareta. ”Han har haft mycket sorg, oerhört stor sorg, det går ju fort när man blir gammal. Nu får det vara, man orkar ju inte hålla på att driva det här. Men han lär avlida snart och då har han levt under förvaltarskap under sina sista år, det känns så fruktansvärt förnedrande. Det här är en människa som har jobbat och gjort rätt för sig under hela sitt liv.”

FALLET ELISABETH

Elisabeth hittar jag när jag gräver i Stockholms tingsrätts arkiv. Hon är pensionär och lider av depression. Ett tag var hon så illa därän att hon var tvungen att läggas in på sjukhus, hon säger att de tunga medicinerna gjorde att hon knappt kunde gå. Redan innan sjukhusvistelsen hade Elisabeth hunnit få en god man, men i samband med att hon blev inlagd omvandlades godmanskapet till förvaltarskap. Enligt läkare lider hon förutom depressionen även av andra psykiska problem, men det håller hon själv inte med om.

”Nej, de kokade ihop en riktig soppa av min sjukhusvistelse. Jag var visserligen väldigt dålig ett tag, men så snart jag blev av med medicinerna mätte jag bättre, säger Elisabeth. Hon trivs inte alls med sin

förvaltare och upplever att allting har tagits ifrån henne.

”I början avsatte förvaltaren tid för mig, vi kunde prata och jag fick ställa frågor. Men nu vet jag inte längre vad som händer med mina pengar eller hur mycket jag har kvar. Jag får försöka räkna efter själv, lägga ihop hyra, telefon och sådana saker, och se vad som blir över. Men det är svårt eftersom förvaltaren till exempel även har tecknat en försäkring, jag vet varken vad den kostar eller för den delen hur mycket den täcker. Hon tycker att jag har samarbetssvårigheter, men om man över huvud taget inte har kontakt, hur ska man då kunna samarbeta? Jag kan inte ha hand om något via banken längre, förvaltaren tog över mitt konto och gav mig ett nytt konto dit hon sätter över fickpengar. En gång i månaden för hon över fickpengar, men det är olika datum och summor varje gång. Det känns ju som att man har blivit alldeles knäpp. Det finns ett särskilt bröd som jag vill köpa, ett som är bra för magen, men jag vet aldrig om jag har råd. Man måste ju få ha lite kontanter, kunna planera”, säger hon. ”Bara det att det kallas fickpengar tycker jag känns förnedrande. Jag har arbetat hela mitt vuxna liv, först inom skolan, och de sista 30 åren inom försvaret. De sista åren jag har kvar är helt förändrade. Jag har inte ens rätt att se hur mycket jag har på kontot. Så här långt hade jag aldrig trott att det skulle gå. Det är otäckt.”

Det är svårt för en utomstående att ta ställning till om Elisabeth behöver en förvaltare eller ej, men två saker fick mig att reagera på hennes fall. Det första var att det fanns tre inbördes motstridiga läkarintyg bifogade, som jag nämnde i kapitlet ”Läkarintygens inverkan i rätten”. Det andra som är märkligt med fallet är att Elisabeth själv i första hand vill ha god man och en personlig assistent, eller i andra hand åtminstone en annan förvaltare. Man kan verkligen tycka att även de som sätts under förvaltare borde få säga sitt om vem som ska utses att styra över deras liv, och få information om vad som egentligen händer med deras pengar.

FALLET MARTIN

Den 29 november 1987 råkade den då sextonårige Martin ut för en olycka när han tjuvkörde bil. Han måste ha varit vid medvetande en stund, står det i läkarrapporten, för han hade lyckats krypa femton meter bort från fordonet. Där hittades han sedan avsvimmad med svåra skullskador och fördes till sjukhus där han fick ligga i respirator i flera veckor. Neuropsykologer som undersökte honom efteråt upplevde att han hade viss intellektuell nedsättning, men att det var svårt att säga om det beror på olyckan eller inte: skolbetygen var inte tipptopp dessförinnan heller.

När Martin flyttade hemifrån kontaktade han socialtjänsten för att få hjälp att sköta pengarna han fått på försäkringen efter olyckan, och efter ett tag fick han en god man. 1997 tog han körkort, och fick hjälp av den gode mannen att köpa en bil som han bytte in till något lite

finare året därpå. Den nya bilen köpte han genom en auktoriserad bilhandlare, och han betalade den kontant med egna pengar. Kanske var det en onödig affär, men ingen hade sagt något om att han inte skulle ha rätt att göra den.

Som nämnts tidigare i denna rapport så har dessutom Högsta domstolen fastslagit att varje människa har rätt att använda sina tillgångar så oförnuftigt hon vill. Martins gode man blev emellertid ursinnig över den nya bilen. Hon ordnade ett förvalterskap. Därefter tog hon över hela hans tillvaro, han fick inte ens ha hand om sin egen post. Ett av sina bankkonton hade han tillgång till, och han drygade ut sina inkomster genom att handla med antikt och kuriosa på Tradera. Men i maj 2012 frös förvaltaren även detta sista bankkonto. Martin kunde inte längre göra någonting, inte ens logga in på sin internetbank. Jobb kunde han inte söka eftersom hans förvaltare hade sagt ifrån. Han isolerade sig mer och mer, gav till slut upp. I juli försökte han hänga sig i garaget.

Eva hade lärt känna Martin genom en gemensam bekant, och efter självmordsförsöket hälsade hon på honom på sjukhuset. Hon bestämde sig för att hjälpa honom.

”Han har ju försökt att ta sig ur förvalterskapet i alla år, men ingen har lyssnat på honom”, berättar Eva. ”Folk ser i sina gamla papper att han är satt under förvaltare, därför tar de honom inte på allvar. Han kunde inte ens boka en läkartid själv så att han kunde få ett nytt intyg inför omprövningen av förvalterskapet. De nonchalerade honom. Först när jag ringde blev det av. Intyget visade förstås att det inte var något fel på honom, han är normalintelligent.”

När Martin väl fick sitt ärende prövat var det hela avklarat på en halvtimme, sedan hade rätten löst honom från hans förvaltare. I 15 år var han berövad sin frihet.

Sammanfattning

Juridiken handlar om moral, men har medvetet byggt bort all känslomässighet. Varje mål tilldelas ett nummer och kringgärdas av tydliga ritualer, det finns regler för hur allt ska gå till. Empati, förmågan att *känna med* andra, kan inte få styra, då skulle det inte vara rättvisa längre, utan godtycklighet. Men sympati, förmågan att *känna för* andra, måste ändå finnas där. Det är den som uttrycks i det juridiska mottot om att hellre fria än fälla: ett slags välvillighet som grundar sig i att vi alla delar detta att vara människa. I samma sekund som man glömmer detta, när man glömmer människan, blir juridiken godtycklig igen. Då blir den nämligen beroende av den enskildas egen resursstyrka, och det ligger i sakens natur att en person som är föremål för en överförmyndarutredning oftast inte är särskilt resursstark.

En väldigt stor andel av alla överförmyndarmål hanteras givetvis korrekt, men systemet lider av en inneboende svaghet. Det kan alldeles för lätt gå fel. Läkare påpekar den ojämna kvaliteten på läkarintygen. Jurister påpekar rättsosäkerheten. Sakkunniga tjänstemän påpekar ohållbarheten i dagens struktur, och ställföreträdarnas utsatthet.

Som journalist är det svårt att skriva om ställföreträdarskap och granska hur allting går till i praktiken. Det finns ingen tillgänglig statistik eller samordnade rapporter. Läkarintygen är alltid sekretessbelagda, rättegångsprotokoll likaså. De personer saken gäller måste alltså själva ge sitt medgivande för att man ska få gå igenom deras ärenden, vilket i praktiken ofta blir omöjligt eftersom det är deras förvaltare som bestämmer om man ska få tillgång till papperen för att titta närmare på saker och ting.

Det allra svåraste för mig som har granskat systemet närmare har varit tanken på alla de mål som aldrig överklagas fastän de borde. Sjuka personer, gamla personer, sådana som inte har några anhöriga, de som bara får finna sig i en sömnig tingsrätts snabba avgörande. När man inrättar en minidiktatur över någon med dennas bästa för ögonen, så bör man åtminstone se till att man gör det utifrån ett så demokratiskt, rättssäkert och medmänskligt perspektiv som möjligt.

Förslag på åtgärder för ett mer rättssäkert system

- Rätten att höras muntligen bör vara ovillkorlig.
Att samhället kan ta över människors hela självbestämmande utan att de ens får möjlighet att yttra sig är i strid med allt vad både svensk lagstiftning och mänskliga rättigheter heter. Rätten till muntligt sammanträde regleras även i paragraf 13 i andra stycket av lagen om domstolsärenden, och i artikel sex, punkt ett i Europakonventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. I FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter sägs också att den som anklagas för brott ska ha rätt till rättegång.
- Ställ högre krav på läkarintygen – och på läkarna.
En läkare är en medicinsk auktoritet, inte en juridisk, och borde enligt min mening därför inte få uttala sig om vem som ska få höras i domstol eller inte. Utgångspunkten borde vara att alla bör ges rätten till muntligt sammanträde. Frågan om huruvida någon kan höras muntligen utan att det medför skada för honom eller henne borde därför strykas, liksom frågan om huruvida personens tillstånd är sådant att han eller hon uppenbarligen inte förstår vad saken gäller. Den ledande frågan om vilka omständigheter som talar för ett godmanskap respektive ett förvaltarskap borde strykas. Utlåtandedelen där läkaren kryssar i varför patienten behöver hjälp – sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd, liknande förhållande – måste utvecklas, så att läkaren fyller i vilka utredningar och tester som har gjorts för att komma fram till detta, och vad de utredningarna och testerna har visat. Läkarintyget borde döpas om till läkarutlåtande och bara beaktas om det är fullständigt ifyllt.
- Skärp synen på vad som är grund för en förvaltarskapsprocess.
Det borde vara självklart att det juridiska biträdet träffar sin klient innan det muntliga sammanträdet i domstolen, och ersättning borde alltid utgå för detta. Klienten ska alltid kallas till det muntliga sammanträdet, och om man kringgår detta måste man mycket noga motivera varför. Man borde också vara restriktiv med ställföreträdarskapen, och verkligen noga se till att de är så icke inkräktande som möjligt. Att någon lider av mild demens, är vidlyftig, generös eller ”för snäll” bör i sig inte vara skäl för ställföreträdarskap, samhället bör gripa in först när någon börjar leva över sina tillgångar på grund av nedsatt kognitiv förmåga, det vill säga när denna inte förstår konsekvenserna av vad den håller på med.

- Reformera utifrån morgondagens behov av ställföreträdarskap. Grunden för godmanskap och förvaltarskap kom till under en tid då de som inte riktigt kunde ta hand om sig själva satt på institution och som mest behövde extra hjälp i kontakten med yttrevärlden. Numera lever de här personerna ute i samhället och de gode männen och förvaltarna får därmed ett mycket mer övergripande ansvar. Ställföreträdarskapet har dessutom utökats till att innefatta bland annat även gamla personer vars anhöriga inte har tid och ensamkommande flyktingbarn.

I en tid då godmanskapen och förvaltarskapen börjar användas på ett helt annat sätt än det ursprungligen var tänkt och dessutom bara blir allt fler så är det inte rimligt att uppdraget sköts på å det närmaste ideell basis. Det nuvarande systemet bygger på att en och samma enhet som tillsätter ställföreträdarna också noga granskar dem, upptäcker varje fel och åtgärdar det. Det fungerar dåligt både för ställföreträdarna, som själva bär hela det juridiska ansvaret för vad de gör, och för dem som är satta under förvaltarskap eller godmanskap och som vid problem måste försöka hävda sig mot samma person som håller hela deras liv i sina händer.

- Skärp kraven på ställföreträdare. Samhället bör genast upprätta en officiell utbildning samt formulera en nationell praxis som säkrar likabehandlingsprincipen, det vill säga myndigheternas lagstadgade skyldighet att värna allas lika rätt inför lagen.
- Utred framtidfullmaktsalternativet. En komplettering kan vara den så kallade *framtidfullmakten*, det vill säga att man redan på förhand tecknar ett avtal med närstående om vem man vill ska göra vad och hur, för den händelse att man själv plötsligt inte kan ta hand om sig själv och det som tillhör en.
- Utred ett eventuellt nationellt ansvarstagande. Kanske bör ställföreträdarna på sikt helt ersättas av ett förstatligat, mycket noga reglerat, alternativ. Ytterligare en lösning, som kanske skulle gå snabbare att implementera, är att tjänsten professionaliseras. I så fall krävs en ändring av kommunallagen. Oavsett vilken väg man väljer är det dock mycket angeläget att verkligen utreda denna eftersatta fråga ordentligt.

Underlag och källor

En väsentlig del av underlaget från rapporten kommer från beslut i godmanskaps- och förvaltarskapsärenden från Sundsvalls, Ångermanlands, Västmanlands, Stockholms och Göteborgs tingsrätter; samt hovrätten för Nedre Norrland och Svea hovrätt. Av integritetsskäl är diarienummer inte införda i källförteckningen, och vissa namn har ändrats av samma skäl. Jag har också studerat vägledande beslut från Högsta domstolen gällande ärenden av godmanskap och förvaltarskap.

Därutöver tillkommer mejlkorrespondens mellan tjänstemän på Överförmyndarkontoret i Sundsvall och Sveriges Kommuner och Landsting, som är allmänna handlingar.

Litteraturförteckning

Domstolsverkets statistik över ställföreträdarskapsmål.

Europakonventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter.

Föräldrabalken.

Föräldrabalken – en kommentar. Gösta Walin och Staffan Wängby (Norstedts Juridik, 2004).

God man eller förvaltare – en praktisk handbok (Natur & Kultur, 2012).

”Kamera upprör vårdpersonal”, tidningsartikel i Kommunalarbetaren, 2013-02-05
Länsstyrelsernas tillsyn av överförmyndare (Riksdagstryckeriet, 2006).

Nationella riktlinjer för vård och omsorg vid demenssjukdom 2010.

Socialstyrelsens föreskrifter (SOSFS 2005:29) om utfärdande av intyg inom hälso- och sjukvården m.m.

Socialstyrelsens läkarintyg för utredning i ärende om anordnande av godmanskap enligt 11 kap. 4 § föräldrabalken (FB)1.

Socialstyrelsens läkarintyg för utredning i ärende om anordnande av förvaltarskap enligt 11 kap. 7 § föräldrabalken (FB)1.

Tillsynen av överförmyndarna – uppföljningsgranskning (Riksdagstryckeriet, 2009).